

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-227-2-14>

**THE PICTURE AS AN ANTICIPATION
OF THE EVENTS IN B. ANTONENKO-DAVYDOVYCH'S NOVEL
“ZA SHYRMOIU” (“BEHIND THE CURTAIN”)**

**КАРТИНА ЯК АНТИЦИПАЦІЯ ПОДІЙ
У РОМАНІ Б. АНТОНЕНКА-ДАВИДОВИЧА «ЗА ШИРМОЮ»**

Bilobrovska K. O.

*PhD student at the Department
of Ukrainian and Foreign Literature
Kryvyi Rih State
Pedagogical University
Kryvyi Rih,
Dnipropetrovsk region, Ukraine*

Білобровська К. О.

*аспірантка кафедри української та
зарубіжної літератур
Криворізький державний
педагогічний університет
м. Кривий Ріг,
Дніпропетровська область, Україна*

У другому періоді творчості українського письменника Б. Антоненка-Давидовича центральне місце посідає роман «За ширмою» (1963 р.). У творі порушено чимало проблем, що актуальні й донині. Він сповнений алюзій і натяків, які реципієнт має розкодувати, дешифрувати, означивши ключові ідеї, закладені автором. Поштовхом до написання твору стала картина художника О. Бурака «За допомогою до сина», яка на початку 1950-х рр. глибоко вразила письменника.

Картина на біблійний сюжет Генріха Семирадського «Христос в домі Марти й Марії» (1886 р.) розширює межі рецепції роману. Аналіз картини в єдності з текстом твору дає можливість простежити стосунки в трьох різних родинах: родині лікаря Олександра Постолювського, родині узбеків, родині з євангельського сюжету, яка представлена на картині. Спочатку реципієнт знайомиться з родиною лікаря Олександра Івановича Постолювського, який живе й працює в Узбекистані. Його родина – це дружина Ніна Олександрівна, трирічний син Вася та мати – Одарка Пилипівна. У родині немає єдності та дружності. Кожен зайнятий своїми справами: Олександр Іванович постійно працює, адже він певен, що йому як лікарю треба бути в курсі всіх медичних новин та займатись саморозвитком, бо в глибині душі він мріє про кар'єру науковця. Ніна Олександрівна вважала себе людиною мистецтва, молодою здібною маляркою, проте з чоловіком їх погляди зовсім не співпадали. Малюнки дружини він уважав за «щось примітивне, обмежене, а головне, пристосовницьке й разом із тим претензійне, кричуще» [1, с. 471], де лише

чарівні слова «прикривають бездарність» [1, с. 471]. Літня Одарка Пилипівна жила духовно «віддалено» від сина та невістки, їй належало лише місце за ширмою в кабінеті сина. Єдиною розрадою для жінки був онук Вася, проте не завжди вона мала можливість з ним бавитись, адже невістка забороняла це робити через простецьке походження свекрухи, її малописьменність та старозавітність, тим більше, що усі слова та дії Одарки Пилипівни викликали у неї відразу й навіть ненависть.

За допомогою прийому контрасту Б. Антоненко-Давидович презентує в XI розділі роману узбецьку сім'ю, до якої ходила Одарка Пилипівна по молоко. Жінка була дуже вражена затишним подвір'ям цієї родини, але найбільше її тишили самі господарі, які були згуртовані та дружні. Це були дві літні сестри та молодший брат, який цілими днями працював у колгоспі на бавовникових плантаціях. Сестри ж займались господарством й тому як тільки брат «переступав поріг, кидали печене й варене і заклопотано квапились подати йому то свіжої води напитись та вмитись, то рушника, то довгу білу сорочку» [1, с. 505]. Спостерігаючи за цим, Одарці Пилипівні приходить думка про те, що життя цієї родини скидається на історію з Нового завіту і тому «старій здавалось у цьому домі, ніби якимсь чудом її перенесло в ті часи, коли на землі між людьми ходив Ісус Христос і, зглянувшись на горе сестер Марти й Марії, воскресив їхнього померлого брата Лазаря» [1, с. 505]. Сестри завжди були привітним та гостинними, пригощали Одарку Пилипівну молоком, свіжим хлібом та фруктами й всаджували на найзручніше місце за столом. Саме «мирний дух маленької злагодженої сім'ї навіював» [1, с. 505]. Одарці Пилипівні порівняння з історією Святого Письма. Жінка була доброю господинею та турботливою матір'ю, чуйною людиною з щирим серцем, адже могла вгледіти в інших чистоту душі. Свої думки про те, що сестри дбають й піклуються про свого брата, і це скидається на Марту і Марію коло брата Лазаря, вона виказала сину, коли умовляла його оглянути брата хазяйок, адже той занедужав. На щастя, Олександр Іванович відгукнувся на прохання матері й потім, повертаючись від цієї узбецької сім'ї сказав матері: «А й справді, в їхньому домі щось нагадує картину Семирадського «Христос у Марти й Марії». Пам'ятаєш, у нас колись ще за батька в домі висіла така літографія?» [1, с. 509].

Картина не випадково фігурує в романі, тому варто звернутись до історії її написання. Автором картини є Генріх Семирадський – українсько-польський художник, у творчості якого переважали «сюжети з історії античності та раннього християнства» [5, с. 412], а також історичні та казкові сюжети. Митець написав її у своєму маєтку у Римі, проте картина побачила світ у 1886 р. на Академічній виставці у Берліні,

а у 1887 р. художник презентував її на Академічній виставці, але вже у Петербурзі. Картина мала успіх, зібрала позитивні відгуки: «І стіни, і сходи, і срібляста маслина, і тихий дворик представляють такий поетичний пейзаж, якого даремно ми шукали б у фахівців з пейзажного живопису на тій самій Академічній виставці [мається на увазі виставка 1887 р. у Петербурзі – уточнення наше – К. Б.]]» [6, с. 34].

Сюжет картини «Христос у домі Марти й Марії» складає євангельська історія про те як, проповідуючи Ісус Христос дійшов до Віфанії, що недалеко від Єрусалима. Там його прихистила жінка на ім'я Марта, яка мала сестру Марію та брата Лазаря. Сестри дуже радісно прийняли Ісуса Христа. Марія присіла навколійки біля ніг проповідника та слухала його повчання, а Марта турбувалась про частування. Відтак, зовсім різні образи сестер презентують два різні стилі життя: молитовна Марія – турбується про свій внутрішній світ, тому вона поглинає мудрі проповіді Ісуса Христа для свого духовного розвитку, а діяльна й активна Марта – спрямована на задоволення добрих суспільних справ. Здається, що Марія настільки зосереджена на словах Христа, що для неї зупинилась рутинна метушня, і вона щирою вірою бажає досягнути істину Ісуса Христа. Марта бажає гідно пригостити гостя у своєму домі, тому відстороняється від головного – турботи про свій духовний стан. Христос не докоряє Марті, яка заметушилась і розгубилась. Він просто допомагає їй зосередитися на головному – на Божім слові. Вона не досягнула істини – сам Христос прийшов в її дім, а для неї частування виявилось найголовнішим. У такий спосіб приклад цих сестер відтворює для християн різні настанови у житті. Саме тому цілком закономірно митець подав порядок зображення персонажів на картині: на першому плані Христос і Марія, які захоплені вічним та істинним, дещо другорядним видається пейзаж, а вже потім звертаємо увагу на Марту. Т. Кочемасова зазначає, що «з 1880-х рр. пейзаж став тлом майже для всіх картин Семирадського <...> пейзаж починав відігравати чи не головну роль у його роботах» [6, с. 30]. Відтак, пейзаж відіграє провідну роль задля презентації внутрішньої гармонії персонажів: «Фігури Христа та Марії ніби створені за зразками ідеальних моделей, у них і грація античних богів, і цнотливість істинних віруючих. Ця краса настільки досконала, що саме через неї відчутна одухотвореність персонажів. Художник відмовився від якихось мистецьких експериментів, зробивши витвір якнайгармонійнішим» [6, с. 36].

Уважаємо за доцільне звернутись до першоджерела – Нового завіту, звідки й запозичив цей євангельський сюжет для своєї картини Г. Семирадський. Відтак, у Євангелії від Луки наявна історія про Ісуса у Марти й Марії. Ісус, прийшовши до одного села, зупинився у домі жінки

на ім'я Марта. У неї була сестра Марія. Вона «сіла в ногах у Ісуса, та й слухала слова його. А Марта великою послугою клопоталась, а спинившись, сказала: «Господи, чи байдуже тобі, що на мене саму полишила служити сестра моя? Скажи ж їй, щоб мені допомогла». Господь же промовив у відповідь їй: «Марто, Марто, – турбуєшся й журишся ти про багато чого, а потрібне одне. Марія ж обрала найкращу частку, яка не відбереться від неї» [2, с. 1281]. Ісус Христос не засуджує поведінку Марти, а навпаки намагається донести до неї, що «блаженні ж ті, хто слухає Божого Слова і його береже» [2, с. 1283]. Як бачимо, картина Семирадського тотожна євангельській історії з Біблії.

Також є низка картин, написаних на сюжет «Ісус в домі Марти й Марії», зокрема картини Дієга Веласкеса, Тінторетто (Якопа Робусті), Яна Вермеєра, Пітера Пауля Рубенса, Стейнвіка, Квелліна, Мікеланджело да Караваджо, Василя Полєнова та ін. Проте Б. Антоненко-Давидович апелює саме до твору Семирадського. Вочевидь, це пов'язане з тим, що у своєму романі письменник репрезентує мирну, спокійну узбецьку родину, подає опис їх кибитки. Так само і картина Семирадського презентує спокійний пейзаж. На картині усе виглядає злагоджено, суголосно: на передньому плані зображено Ісуса Христа й Марію, які гармонійно доповнюють обриси пейзажу. Уся картина наповнена м'яким, неяскравим світлом та теплом сонця. Г. Семирадський звертає увагу на деталі картини: він презентує розпал літнього спекотного дня, коли крізь листя виноградників пробиваються яскраві сонячні промені, а блакитне небо зачаровує своєю красою. Усе це справляє враження душевної теплоти та злагоди. Пригадаємо, що у романі «За ширмою» Одарка Пилипівна також милувалась охайністю подвір'я узбецької родини й тішилась її господарями.

На картині Г. Семирадського зображені голуби, які годуються на подвір'ї сестер. Загальновідомо, що голуб – символ миру, Святого Духу, щирої любові, жертвовності, творчості та ін. Також цей птах приносить у дім щастя, лад і спокій. На нашу думку, Г. Семирадський розмістив на картині голубів ще й тому, що цей птах посідає важливе місце в християнській традиції, адже під час хрещення Ісуса Христа Святий Дух зійшов на землю у вигляді голуба. Так, у всіх чотирьох Євангеліях наявна думка про голуба як добру звістку. У Євангелії від Матвія сказано: «І охристившись, Ісус зараз же вийшов з води. І ось небо розкрилось, і побачив Іван Духа Божого, що спускався, як голуб, і сходив на Нього» [2, с. 1188]. У Євангелії від Марка: «І зараз, коли Він виходив із води, то побачив Іван небо розкрите, і Духа, як голуба, що сходив на Нього» [2, с. 1232]. У Євангелії від Луки: «І Дух Святий злинув на Нього»

в тілесному вигляді, як голуб, і голос із неба почувся, що мовив: «Ти Син Мій Улюблений, що Я вподобав Тебе!»» [2, с. 1266]. У Євангелії від Івана: «І свідчив Іван, промовляючи: «Бачив я Духа, що сховався, як голуб, із неба, та зостався на ньому» [2, с. 1309]. Отже, усі приклади з Євангелія є свідченням того, що голуб дійсно сповіщає добрі справи. Вочевидь, на картині Г. Семирадського голуб є супутником Ісуса Христа, адже приносить у дім радість, злагоду, затишок й порозуміння. Також варто пригадати роль голубки у Книзі Буття, яка сповістила Ноя про те, що велика вода вже зійшла.

Одарка Пилипівна, припадаючи до думки, що родина узбеків схожа на біблійну історію про Марту, Марію та Лазаря, наче наперед тлумачить розвиток подій. Б. Антоненко-Давидович задля реалізації цієї мети використовує композиційний прийом – антиципацію, коли розвиток дій виражає передбачення можливих ситуацій та наслідків, тобто мова йде про певні особливості спостережливості в процесі випереджального відображення дійсності. З точки зору психології, антиципація базується на випереджаючій події роботі мозку і «є проявом пізнавальної активності суб'єкта, яка дозволяє у відповідь на стимули, що діють в теперішньому часі, передбачати події, які ще не наступили, використовуючи при цьому накопичений в минулому досвід, і бути готовим до зустрічі з ними» [7, с. 25]. Роль антиципації – передбачення виникнення важкої ситуації, що формує психологічну готовність до зустрічі з негативною подією, зберігає психологічне благополуччя, а також сприяє більш швидкому пошуку шляхів її запобігання та вирішення. На думку В. Завацького, в антиципації «завжди присутня раніше засвоєна і нова інформація, зіставлення якої й стає однією зі значущих умов вибору стратегії і тактики протікання майбутньої діяльності» [4, с. 79]. Відтак, активне оволодіння перспективою майбутнього на основі відображення справжнього та збереження минулого є провідним для цього явища. Саме тому у «процесі сприйняття, який, звичайно, відбувається у теперішньому часі, з одного боку, враховується минулий досвід, що зберігається в пам'яті, а з іншого – у ньому завжди є момент антиципації» [3, с. 2]. Так, Одарка Пилипівна, спираючись на життєву мудрість та досвід (її спогади про євангельський сюжет), зіставляє його з дійсністю (узбецька родина) з метою проєкції на майбутнє (Олександр Іванович лікує брата узбечок). В Євангелії від Івана є розповідь про хворобу, смерть і воскресіння Ісусом Христом брата Марти та Марії – Лазаря. У романі «За ширмою» це саме біблійне воскресіння Лазаря Ісусом Христом представлено як допомога та лікування брата узбечок лікарем Олександром Івановичем Постолювським, що

ніби наперед бачить його мати. Відтак, лікар Постолюк є своєрідним «Святим Духом» для своїх пацієнтів.

Отже, картина Г. Семирадського «Христос у домі Марти й Марії» у романі Б. Антоненка-Давидовича «За ширмою» є важливим композиційним складником – антиципацією подій, яка на основі життєвого досвіду та мудрості, дозволяє передбачити життєві інциденти й здогадатись про те, що буде попереду, тобто пізнати майбутнє.

Подальші наукові перспективи вбачаємо у дослідженні ролі антиципації у романі Б. Антоненка-Давидовича «За ширмою».

Література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Твори в 2 т. Т. 1: Повісті та романи / вступ. ст. ; упорядкув. та прим. Л. С. Бойка. Київ : Наук. думка, 1999. 744 с.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / пер. І. Огієнко. 988-1988. Ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства в Україні. К. : Українське Біблійне товариство, 2002. 1521 с.
3. Градовський А., Галушко М. Антиципація у творчості Тараса Шевченка. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № 7–8. С. 2–5.
4. Завацький В. Ю. Соціально-психологічні засади розвитку антиципації особистості в умовах життєвих змін : дис. ... д. псих. наук : 19.00.05. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Сєвєродонецьк, 2019. 443 с.
5. Корсик Ю. Постать і творчість Г. Семирадського в річницю сучасної мистецтвознавчої науки. *Художня культура. Актуальні проблеми: збірник наукових праць*. 2009. Вип. 9. С. 410–437.
6. Кочемасова Т. А. Генрих Семирадский. Белый город. Москва, 2001. 51 с.
7. Ніколенко Д. О. Психологічні особливості спостережливості в процесі випереджального відображення дійсності. *Теоретичні й методологічні проблеми юридичної психології та педагогіки*. 2014. С. 21–32.